

თანატოლოგიური მოტივები
მხატვრულ ლიტერატურაში
THANATOLOGICAL MOTIFS IN FICTION

მაია ქარდავა

ზუგდიდის შოთა მესხიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ზუგდიდი, საქართველო

Maia Kardava

Shota Meskhia State Teaching University
Zugdidi, Georgia

ABSTRACT

The modern science of death, Thanatology, is a general discipline encompassing a wide range of studies. However, the death of a person remains such a profound mystery that we cannot rely solely on scientific priorities when studying it. On the contrary, the Humanities disciplines that focus on irrational and surreal phenomena, including literary studies, come to the forefront. The field of literary studies possesses robust research traditions, distinguished by well-established terminology and methodological frameworks. It can contribute its own knowledge and experience to Thanatology, a relatively young science, in addressing scientific inquiries.

By integrating literary studies, the groundwork was laid for a new interdisciplinary field: thanatological literary studies. Fiction serves as the primary source of thanatological information, offering insights into the perceptions of death and the afterlife from previous generations through the author's imagination. Let us delve into various depictions of death and the surreal world within literary works.

საკვანძო სიტყვები: თანატოლოგია, თანატოლოგიური მოტივები
მხატვრულ ლიტერატურაში, სიკვდილის ფენომენი.

Keywords: thanatology, thanatological motifs in fiction, phenomenon of death.

შესავალი

ყველაზე გამომჩვეული და ნათელი გონება კრთება სიკვდილთან შეხვედრის დროს. ვერცერთი სამეცნიერო ხარისხი და პროფესიონალური სერტიფიკატი არ მოგვცემს იმის გარანტიას, რომ ჩვენ შევძლებთ ღიად, დელიკატურად, შიშის გარეშე ვისაუბროთ სიკვდილზე.

დღეს მეცნიერებაში ვხედავთ ორ განსხვავებულ, მაგრამ ურთიერთ-განმსაზღვრელ პროცესს, რომლებიც ავითარებენ და ამდიდრებენ კაცობრიულ ცოდნას. მოხდა ლიტერატურათმცოდნეობით მეცნიერებათა დიფერენციაცია, რომელიც ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში დაიწყო

პოზიტივიზმით. დღეს თანამედროვე მკვლევარი იკვლევს და მუშაობს ერთ ან რამდენიმე სფეროში და ინტერესდება კვლევის რამდენიმე ობიექტით. მე-20 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ხდება მეცნიერულ ცოდნათა ინტეგრაცია, ძლიერდება დისციპლინათაშორისი კავშირები. ბუნებისმეტყველებითი კვლევები ეყრდნობიან ფილოსოფიურ საფუძვლებს, ეძებენ ეგზისტენციალურ ქვეტექსტებს, ხოლო ჰუმანიტარული მეცნიერებები მიისწრაფვიან სიზუსტისა და კანონთა ფორმულირებისკენ.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა

შემეცნების ჰორიზონტი უსაზღვროა, მაგრამ შეიძლება გაგვირდეთ იმ წრეზე, რომელიც ყველაზე მნიშვნელოვანია კაცობრიობისთვის.

მაგალითად, ფრანგი ისტორიკოსი წერდა: „საკმარისია მხოლოდ იმ რამდენიმე მეცნიერული ტერმინის შესწავლა, რომლებმაც გავლენა მოახდინეს ევროპულ ცხოვრებაზე“ (ქეპი 1991: 239).

რა თემები და ტერმინები, კონსტანტები და კონცეპტები, სიუჟეტები და მოტივებია ესენი?

ეს მდგრადი აზრები, ქვაკუთხედები, ადამიანური მენტალობაა, რომლებიც ტრანსფორმირდნენ საუკუნეების განმავლობაში: „ადამიანი“, „სიცოცხლე“, „სიკვდილი“, „სამყარო“, „დრო“... ბევრი მათგანი უკვე არის ანთროპოლოგიის, ესთეტიკის, კულტუროლოგიის, სოციოლოგიის შესწავლის საგანი.

წარმოდგენილი ნაშრომი ეძღვნება ერთ-ერთ მათგანს ამ თემებიდან – სიკვდილს და ერთ-ერთ დისციპლინას – თანატოლოგიას.

მეთოდოლოგია

ნაშრომში გამოყენებულია აღწერითი და ისტორიულ-შედარებითი მეთოდები.

მსჯელობა/შედეგები

სიკვდილის პრობლემა, როგორც ონტოლოგიური რეფლექსის ერთ-ერთი მიმართულება, პერმანენტულად იყო სოკრატეს, ეპიკურეს, იოანე დამასკელის, ნეტარი ავგუსტინეს, მარტინ ლუთერის, ბლეზ პასკალის, ჰეგელის, შოპენჰაუერის, ნიცშეს, ჰაიდეგერის, კამიუს და სხვათა შესწავლის საგანი.

თანამედროვე მეცნიერება სიკვდილზე – თანატოლოგია – ზოგადდისციპლინურია და მოიცავს კვლევათა ფართო სპექტრს, მაგრამ ადამიანის გარდაცვალება იმდენად დიდი საიდუმლოებაა, რომ მისი შესწავლისას ჩვენ ვერ დავეყრდნობით მეცნიერულ პრიორიტეტებს. პირიქით, წინა პლანზე გამოდიან ჰუმანიტარული დისციპლინები, რომლებიც მუდმივად ეხებიან ირაციონალურ და ირეალური ხასიათის პრობლემებს, მათ შორის ლიტერატურათმცოდნეობაში.

ლიტერატურათმცოდნეობას გააჩნია ძლიერი კვლევითი ტრადიციები, ფორმირებული ტერმინოლოგიით და მეთოდოლოგიური ბაზით. მას შეუძლია შესთავაზოს თანატოლოგიას, ამ შედარებით ახალგაზრდა მეცნიერებას, მეცნიერულ პრობლემათა გადაჭრის საკუთარი ცოდნა და გამოცდილება.

ჩემთვის ამ ნაშრომზე მუშაობისას ინსპირაცია გახდა არისტოტელეს, აუერბახის, შკლოვსკის, ტომაშევსკის, ბახტინის, ბარტის... თეორიული და ისტორიულ-ლიტერატურული ნაშრომები.

თანატოლოგიისა და ლიტერატურათმცოდნეობის შერწყმით საფუძველი დაედო ახალ ზოგადდისციპლინარულ მიმართულებას – თანატოლოგიურ ლიტერატურათმცოდნეობას.

თანატოლოგიური ინფორმაციის ძირითად წყაროდ გვევლინება მხატვრული ლიტერატურა, რომელიც ავტორის შთაგონებაზეა დამყარებული და საშუალებას გვაძლევს მივუახლოვდეთ წინა თაობათა თანატოლოგიურ ცოდნა-შემეცნებას, შევისწავლოთ სიკვდილისა და ირეალური სამყაროს სხვადასხვა მოდელი. ზოგადად კი ლიტერატურათმცოდნეობით თანატოლოგიას სურს განსაზღვროს, რომ ტერმინები: „ლიტერატურათმცოდნეობითი თანატოლოგია“ და „თანატოლოგიური ლიტერატურათმცოდნეობა“ არის სამუშაო ტერმინები და არა საბოლოოდ ჩამოყალიბებული და განსაზღვრული.

ლიტერატურათმცოდნეობა წარმოადგენს ვრცელ და რთულ მეცნიერებას. ერთი სტატიის ფარგლებში შეუძლებელია შევეხოთ თანატოლოგიური პრობლემების ყველა სპექტრს, ამიტომაც ათვლის წერტილი ამ ნაშრომისთვის არის მოტივის თეორია.

ჯერ ერთი, მოტივი მთლიანად მოიცავს ნებისმიერ ლიტერატურულ ელემენტს;

მეორეც, ის არის სემანტიკურ-სტრუქტურული კომპონენტი, რომელიც განსაზღვრავს ლიტერატურული ნაწარმოების შინაარსს, ნარატიულ სტრუქტურას, სიუჟეტს, პერსონაჟებს, დრო-სივრცულ ელემენტს;

მესამე, სემიოტიკური თვალსაზრისით, მოტივი ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტია ლიტერატურათმცოდნეობაში თავისი სემანტიკით, რეპრეზენტაციით, სინტაგმატიკით, პარადიგმატიკით, პრაგმატიკით;

მეოთხე, მას გააჩნია დიქტომიური ბუნება და გამოდგება, როგორც სტრუქტურული ჰიპოთეზების, ძირითადი და არაძირითადი ინვარიანტებისა და ვარიაციების შესასწავლად. სტრუქტურალიზმმა, როგორც სკოლამდამეთოდმა, თავისი კანონზომიერებებით ჰუმანიტარული ცოდნა აიყვანა უფრო მაღალ, ახალ საფეხურზე.

მოცემული ნაშრომის აქტუალობა განსაზღვრა რამდენიმე ფაქტორმა, კერძოდ: თანატოლოგიური მოტივების პრობლემატიკამ და მისმა სტრუქტურულმა და სემიოტიკურმა ანალიზმმა.

თანატოლოგიური პრობლემების მხატვრულ ლიტერატურაში განსაზღვრისთვის აუცილებელია:

1. ლიტერატურათმცოდნეობითი თანატოლოგიის ადგილის განსაზღვრა თანამედროვე ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში;
2. თანატოლოგიის როგორც მეცნიერების ძირითადი ეტაპების ჩამოყალიბება;
3. ლიტერატურათმცოდნეობითი თანატოლოგიის ძირითადი მიზნებისა და ამოცანების, სტრუქტურის განსაზღვრა;
4. უკვე არსებულ თანატოლოგიურ კვლევებზე დაყრდნობით ტერმინოლოგიური აპარატისა და თანატოლოგიის თეორიული პრობლემების განსაზღვრა ლიტერატურაში;
5. თანატოლოგიური მოტივების შედარება სხვა ლიტერატურულ ელემენტებთან;

6. თანატოლოგიური მოტივების კლასიფიცირება;
 7. სემანტიკის ფორმირების კანონზომიერება თანატოლოგიურ ელემენტებში და მის რეპრეზენტაციებში;
 8. თანატოლოგიურ მოტივებსა და მხატვრულ ტექსტს, მკითხველსა და არქეტიპებს შორის არსებული კავშირების გაანალიზება;
 9. თანატოლოგიური მოტივების სტრუქტურული მხარეების გამოყოფა, მათი როლის განსაზღვრა სემანტიკისა და პოეტიკის განვითარებაში;
 10. თანატოლოგიური ელემენტებისა და მხატვრული პარადიგმების ურთიერთქმედების დახასიათება (ლიტერატურის გვარები, მხატვრული მეტყველება, პოეტიკის ტიპები, მიმართულებები, მხატვრული ტექსტის სტრუქტურა);
 11. თანატოლოგიური ელემენტების გაფორმების ესთეტიკური ფორმების გამოვლინება განსხვავებული ესთეტიკური კატეგორიებით და მხატვრული მოდუსები (რეალურისა და ირეალურის, ამაღლებულისა და დაცემულის, ტრაგიკულისა და კომიკურის, მშვენიერებისა და სიმახინჯის...);
 12. მითითება იმისა, თუ როგორ ახდენს თანატოლოგიური ელემენტი გავლენას მკითხველზე, ლიტერატურულ ყოფასა და საზოგადოებაზე.
- ერთი სიტყვით, ნაშრომის შესწავლის ობიექტია თანატოლოგიური მოტივების შემოსვლა მხატვრულ ლიტერატურაში, რომლებიც შეიძლება ასახული იყოს ნებისმიერი ელემენტებით: პრედიკატიული სტრუქტურებით, სემიოტიკური კომპონენტებით, თანატოლოგიური სემანტიკით.
- ნაშრომში განსხვავებული ხერხებითა და მეთოდებით ხდება სხვადასხვა ამოცანის გადაჭრა, რომლის საფუძველიცაა სემიოტიკური მიდგომა, ტერმინოლოგია და მეთოდები, რომლებიც შეიმუშავეს სოსიურმა, ბარტმა, ლიუტმანმა...
- თანატოლოგიური ელემენტები ჩვენ გვესახება როგორც ნიშნები, რომელთაც გააჩნიათ სემანტიკური, სინტაქსური, პრაგმატული, პარადიგმული ასპექტები, შინაარსისა და გამოსახვის გეგმა.
- ჩვენ თანატოლოგიურ მეთოდი განვიხილავთ როგორც მრავალ-პლანიან სტრუქტურას, რომელიც დიოქრომულად აერთიანებს თავის თავში ინვარიანტს და მის ვარიაციებს, განსაზღვრულს და განმსაზღვრელს, პრედიკატებს, აქტანტებს და სირკონსტატებს.
- თანატოლოგიური მოტივების, სტრუქტურის ანალიზი ჩართულია ნარატივში, სიუჟეტში, ტექსტში. მხატვრულ ნაწარმოებში თითოეულ კომპონენტს გააჩნია გარკვეული ფუნქცია და იკავებს შესაბამის ადგილს ფუნქციონალური მიდგომით. თანატოლოგიური მიდგომა კი ერთ-ერთი ძირეულია ლიტერატურის თეორიაში. ის ტექსტის ანალიტიკური გაზრების ერთ-ერთი საშუალებაა. თანატოლოგიური ელემენტების ტიპოლოგიზაცია განსაზღვრავს მხატვრული ტექსტის შინაგან ლოგიკას. ამ მხრივ ძალიან საინტერესო იყო ლიტერატურათმცოდნეობითი თანატოლოგიის, როგორც მეთოდის, ასახვა ჰოფმანის, ბახტინის, გადამერის შრომებში.

ქართულ სინამდვილეში თანატოლოგიური მოტივები და ელემენტები ყველაზე მეტად ტერენტი გრანელის შემოქმედებაშია გამოხატული, მისი „მემენტო მორი“ თანატოლოგიური მანიფესტია გარკვეულწილად.

ტერენტი გრანელისთვის გრძნობად-მატერიალური სამყარო უბეში ფორმით ვლინდება და ეწინააღმდეგება ასტრალურ ყოფიერებას.

„მაღლა აფრენა მე მოვინდომე,

რადგან მიწაზე სული არ იცდის“.

„ყოველ ღამეს მოაქვს ფიქრი სიკვდილზე და სიშორეზე“.

„ახლაც გარშემო სიჩუმე რეკავს,

როგორც ქალწულის მძიმე გოდება.

ო, სიყვითლეა, სიყვითლე ყველგან.

და მეც სიკვდილი მიახლოვდება“ (გრანელი 1988: 12, 18, 22).

ესთეტიკური გამოკვლევები საშუალებას გვაძლევს განვსაზღვროთ მხატვრული ტექსტისა და არსებული რეალობის ურთიერთქმედება და გამომსახველობის პრობლემა ზოგიერთ მოტივში. მხატვრული ლიტერატურის დაყოფას მიმეტიკურ და ფანტასტიკურ ნაწილებად განსაზღვრავს სწორედ რეალური და ირეალური თანატოლოგიური მოტივების თანაფარდობა. თანატოლოგიური მოტივების ცვალებადობა კი იმ იდეოლოგიური დისკურსებითაა განსაზღვრული, რომლებიც გავლენას ახდენენ ესთეტიკის სფეროსა და ისტორიის კონკრეტულ პერიოდებზე.

თანატოლოგიური მოტივები კონტექსტში აუცილებლად ერწყმიან სხვა კატეგორიებს: მდაბალს, ყოფითს, ყოველდღიურს, უმნიშვნელოს, შეზღუდულს... არასასიამოვნო თემებს, პერსონაჟებს და ქმედებებს. თანატოლოგიური მოტივის საჩვენებელი ტიპი კომიკური მოდუსი და მისი ნაირსახეობებია: სატირა, იუმორი, ირონია, პაროდია, გროტესკი... ზოგჯერ სიკვდილის ფენომენი ადამიანისა და საზოგადოებისთვის შეიძლება გახდეს დაცინვისა და ლუსტრაციის საბაზი. თანატოლოგიურ მოტივებს არ გააჩნიათ ეგზისტენციალური საწყისი, ამიტომ აუცილებელია აღვნიშნოთ, რომ მხატვრულ ტექსტებში თანატოლოგიური მოტივებისა და ესთეტიკური კატეგორიების ურთიერთქმედება ორხრივი და ურთიერთგანმსაზღვრელია. ერთი მხრივ, ესთეტიკური დისკურსები ლიტერატურულ ელემენტებს ამდიდრებენ გამოხატვის საშუალებებით, სპეციფიკური კონოტაციური სემანტიკით და ახდენენ მათ ადაპტირებას ამა თუ იმ ისტორიულ, იდეოლოგიურ თუ მხატვრულ პარადიგმებთან. მეორე მხრივ, თანატოლოგიური მოტივები თვითონ ქმნიან განსაზღვრულ მხატვრულ მოდუსებს, ზემოქმედებენ კონკრეტულ ჟანრულ ფორმებზე, მათ ჩამოყალიბებასა და დაფუძნებაში.

დასკვნა

თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობაში თანატოლოგიის არსი ორმხრივია:

1. ის სამეცნიერო დისციპლინა;

2. ობიექტურ-საგნობრივი სფერო, რომელსაც იკვლევს სწორედ ეს სამეცნიერო დისციპლინა – ჰუმანიტარული თანატოლოგია, მეცნიერება სიკვდილის ფენომენის ზოგადკულტურულ გააზრებაზე, რომელიც იკვლევს მხატვრულ თანატოლოგიას მსოფლიო ლიტერატურაში;

3. ლიტერატურათმცოდნეობითი თანატოლოგია ჰუმანიტარული თანატოლოგიის ნაწილია, რომელსაც გააჩნია თავისი ამოცანები, სტრუქტურა, ტერმინოლოგიური აპარატი, მეთოდოლოგია, ისტორია და პერსპექტივები;

4. თანატოლოგიური ელემენტების სპეციფიკასთანაა დაკავშირებული კაცობრიობის გლობალური ეგზისტენციალური პრობლემები, რომლებიც ეძებენ სიკვდილის ფენომენის დამღევის გზას და ებრძვიან მისით გამოწვეულ შიშს;

5. თანატოლოგიური მოტივების გამოხატვა დამოკიდებულია ამა თუ იმ მხატვრული მოდუსის ესთეტიკურ კონტექსტზე. ამ თვალსაზრისით გამოიყოფა რეალური (მიმეტური) და ირეალური (ფანტასტიკური) რეპრეზენტაციები; წარმოიშობა კავშირები ეპიკურ და ტრაგიკულ თანატოლოგიურ ელემენტებს შორის. ლიტერატურის ისტორიაში არსებობს სიკვდილის გამოხატვის ამაღლებული, იდილიური, კოიკური და ტრაგიკული ხერხები. მხატვრული მოდუსი გავლენას ახდენს თანატოლოგიური ელემენტების სხვადასხვა მხარეზე: პრაგმატულზე, სემანტიკურსა და სინტაქსურზე;

6. თანატოლოგიურ მოტივებს გააჩნიათ პრაგმატული თვისებები და ნაწარმოებთა კონტექსტთან ერთიანობაში ზემოქმედებენ მკითხველის ესთეტიკაზე და გარკვეულწილად ადამიანთა სოციალურ ქცევაზეც.

ლიტერატურაში განსაკუთრებული ფენომენია მწერლის სიკვდილი, როგორც მემორიალური ტექსტების მაპროვოცირებელი მოვლენა, რომლის დროსაც იცვლება მხატვრული პარადიგმები.

თანამედროვე მეცნიერება სიკვდილზე – თანატოლოგია დისციპლინათშორისი და მოცულობითია. ადამიანის სიკვდილი იმდენად საიდუმლოებრივია, რომ მისი შესწავლისას პრიორიტეტული არა საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებია, არამედ ჰუმანიტარული დისციპლინები, რომლებიც მუდმივად სწავლობენ ირაციონალური და ირეალური ხასიათის პრობლემებს, მათ შორის ლიტერატურათმცოდნეობაშიც.

გამოყენებული ლიტერატურა

გრანელი 1988: გრანელი ტ., რჩეული. თბილისი, 1988.

სიუჟეტებისა და მოტივების განმარტებითი ლექსიკონი 2008: სიუჟეტებისა და მოტივების განმარტებითი ლექსიკონი. თბილისი, 2008.

Февр 1991: Февр Л., Когнитивная лингвистика. 1991.

Степанов 1997: Степанов Ю. С., Константы: словарь русской культуры. Опыт исследования. М., 1997.